

בענין דברי החזון איש 'על דבר ארצנו' שבראש הגיליון הקודם

אני מניח שרוב קוראי 'המעין' מכירים, משימוש תדיר או מפי השמועה, את 'אוצר החכמה' - פרויקט גרנדיוזי של חכמישנים אלף ספרים וקבצים תורניים סרוקים ומוכנים לצפייה, עם תוכנת חיפוש משוכללת ו'אביזרים' נוספים, שניתן לרכוש אותה ולהשתמש בה בדרך של קניית כונן חיפוש ובו הספרים והתוכנה (שכדאי לעדכנו פעם-פעמיים בשנה) - או שאפשר להיכנס לאתר של 'אוצר החכמה' במרשתת ולצפות באופן חופשי בחמישים העמודים הראשונים של כל ספר (ליותר מזה צריך לרכוש מינוי במחיר סביר). פחות אנשים יודעים שבאתר של 'אוצר החכמה' נמצא גם 'פורום' חופשי לצפייה, ובו דיונים מעמיקים ומרתקים במגוון רחב של נושאים תורניים, ובעיקר בענייני ספרים תורניים וביורוי הלכה ומנהג ונוסח וגירסא וחיפוש מקורות ועוד ועוד. המשתתפים האקטיביים הם כמה עשרות תלמידי חכמים, חלקם - על פי השמועה - ר"מים בישיבות וראשי כוללים, כמה מהם חריפים ובקיאיים באופן מעורר התפעלות. המשתתפים רובם ככולם כותבים תחת שמות עט ('ניק' בלעז), כאשר העורך האחראי ומנהלו של הפורום הזה מכונה 'איש ספר', והוא אכן רב-ספרא צעיר-יחסית בעל ידע רחב ביותר בתחומים תורניים רבים, שהיה ממקורביו של הגאון המופלא רבי דוד צבי הילמן זצ"ל שנלב"ע השנה; גם היוזם והמנהל של אוצר החכמה, הרב ארז סלע שליט"א, ת"ח חשוב בזכות עצמו, משתתף בפורום באופן קבוע. כל ההקדמה הזו לא באה אלא כדי לספר לקוראי 'המעין' שלפני כחודשיים הועלה לפורום הזה מכתבו של החזו"א זצ"ל שנדפס בראש הגיליון הקודם של 'המעין' (עמ' 3-4), ודיון מרתק התפתח סביבו, ובעיקר כמובן סביב המשפט שבסוף האיגרת היא - 'על דבר ארצנו, מחריש ומשתאה' וכו'. למרות הדמיון המרובה שבין הפיסקא הזו לפיסקאות אחרות ששייכותן לחזו"א אינה מוטלת בספק (כפי שהוכח בגיליון הקודם שם), כמה מחכמי הפורום הנ"ל התלוננו על פרסום דברים ב'המעין' בשם החזו"א על פי נוסח שנמצא בגניזה כלשהי ובלי חתימה; היו כאלו שהתייחסו לכך כחוסר אחריות מצד העורך, ואחרים אף חשדו שמא מעשה זיוף יש כאן (של עורך 'המעין' או של מי שמסר לו את החומר), עם כוונה לא-נסתרת ליחס לחזו"א דעה הרואה בחיוב את היישוב החדש בארץ ישראל, כולל הצהרת בלפור וכד'.

הרב 'איש ספר', מנהל הפורום, כתב שם שקובץ אגרות ח"ג, בו נמצא מכתב זה ללא המשפט האחרון הנ"ל, יצא לאור בעת חוליו של המו"ל הגאון ר' שמריהו גריינמן זצ"ל אחיינו של החזו"א ומביא כתביו לדפוס, ולכן התעסקו בהדפסתו בניו הרבנים ר' אברהם ישעיהו ור' שמואל שליט"א. בפתחה כותבים המו"לים: 'כמו בקבצים הקודמים עשינו גם כאן ציון כעין כוכב בתוכן האגרות, ליד המכתבים שלא ראינו כי"ק'. איגרת קצא, שהיא האיגרת שלפנינו, לא בא כוכב בראשה, הוי אומר שהמדפיסים ראו את האיגרת עצמה (או למצער צילום ממנה), ולפיכך הוא פנה אליהם ושאל אותם האם אכן נשמט דבר מה באיגרת זו. הם השיבו לו שאכן האיגרת המקורית נמצאת ברשותם (ואף זכרו שנכתבה ע"ג גלויה), אך לעת עתה עוד לא התאפשר להם למצוא אותה בין המון המסמכים שברשותם הכוללים כתבי יד רבים של החזו"א; אולם הם הודיעו לו שבעותק 'קובץ אגרות' שברשותם לא נרשם שנשמט משהו באיגרת זו, ולכן סביר להניח שלא

נשמט בה דבר. נוסף על כך בצד כל איגרת הם רשמו בעותק שאצלם את נמענה (דבר שהושמט באופן עקבי באגרות הנדפסות כולן), ומתברר כי האיגרת ממוענת לידיד נעוריו של החזו"א, ר' אביגדור זלמנוביץ ז"ל. ר' אביגדור למד עם מרן החזו"א בצוותא עוד בקוסובה, ולאחר שעקר למקום אחר נמשך הקשר ביניהם באמצעות חילופי אגרות, ורבים מן האגרות היותר-מיוחדות שבקובץ מיועדים אליו (לדוגמא ח"א איגרת יב בשבח הלימוד הישר, ח"ג אגרות נט, קכ, קמו). ר"א זלמנוביץ יצא מבית המדרש לעולם המעשה, ועם זאת נשאר דבוק בחזו"א כל ימיו והירבה לבקרו בביתו. גם במוותם לא נפרדו: ימים ספורים אחרי סילוקו של מרן החזו"א נפטר גם ר' אביגדור. איגרת ידועה של החזו"א (נדפסה בחלק ראשון איגרת קעט, והיא משנת תרפ"ד), בה כותב החזו"א לפלוני במענה לשאלתו אם נכון וכדאי הדבר לעלות לארץ 'לא אוכל לעשות מה שהטלת עלי להגיד החלטה ע"ד עליה לארצינו הקדושה. לוא בישרתני החלטתך אתה, או יותר נכון עלייתך שמה, אז הוספת לי משנה שמחה' - גם היא ממוענת לר' אביגדור זה, שכנראה התלבט שנים מספר על דבר עליה לארץ. לגופו של ענין, יתכן שהחזו"א אכן כתב שורות אלו 'על דבר ארצינו' וכו' במקום אחר, והמעתיק הוא שצירפם לאיגרת זו; וכבר ראינו לעיל שאכן ר' אביגדור - נמען איגרת זו - קיבל מן החזו"א איגרת אחרת שתוכנה אודות ספיקו אם לעלות לארץ. בכל אופן מעניינת מאוד הסתכלותו של החזו"א על הנעשה בארץ בימים ההם, ועצם העובדה שהיה לו צד שיש כאן סממני גאולה יש בה מן החידוש. עד כאן עיקרי דבריו של הרב 'איש ספר' בענין זה.

בעקבות הטענות הנ"ל בדקתי שוב עם מוסר הכתבים למערכת 'המעין' מה מקורו המדויק של המכתב שהתפרסם בגליון הקודם, וזה מה שסיפר: "מדובר על קבוצת עמודים מתוקתקים במכונת כתיבה שנמצאו בגניזה. על חלק מהקטעים מסומן קו אלכסוני למחיקה, וגם האיגרת המדוברת סומנה כך. לפני שנים התברר לי כי הקטעים הבלתי מחוקים נדפסו בספר "יזאת ליהודה" (ירושלים תשל"ז). בראש חידושי החזו"א שנדפסו שם (כעשרים עמודים בספר) נכתב שאלו הם כתבים ומכתבים בעניינים שונים מכת"י החזו"א שנמסרו לעורכים ע"י הרב אברהם גריינמן, ומסתבר שאחרי הדפסת הספר הונחו הדפים בגניזה. גם הקטעים המחוקים שבדפים אלו התפרסמו רובם ככולם במקומות שונים. כל זמן שלא נמצאה האיגרת המקורית - ניתן להניח שההעתקה הזו במכונת הכתיבה מדוייקת, ומשפט הסיום אכן היה בגוף המכתב. גם לו יצוייר שיתברר שבאיגרת המקורית לא נמצא המשפט האחרון - הרי עולה הטעות ומגעת עד לאותו אדם ממשפחת החזו"א איש שתקתק את האגרות במכונת הכתיבה, ואולי הוא חיבר בטעות התחלת איגרת אחת עם סופה של שנייה. בכל אופן, אין צל של ספק שהאיגרת כפי שהתפרסמה ב'המעין' הגיעה ממשפחת גריינמן כחלק מהעתקת כתבי יד של החזו"א, ועובדה היא שכל מה שהיה באותו דף ובדפים הסמוכים התפרסם כחידושים אותנטיים של החזו"א איש, ולא פיקפק בכך אדם מעולם." עכ"ל.

והנה, לאחרונה הפתיע הרב 'איש ספר' באותו פורום, וכתב שאמנם האיגרת המקורית הנ"ל טרם נמצאה ע"י הרבנים גריינמן כך שאין עדין תשובה סופית ומוסמכת האם אכן התוספת הנ"ל נכתבה בסוף איגרת זו או לא, אבל במקום אחר בין העתקי כתבי החזו"א (שבינתיים אינו חפץ לגלות את מקורו) הוא מצא אותו משפט ובנוסח מדוייק יותר, שמתקן כמה קשיים בנוסח הקודם. וז"ל: 'על דבר ארצנו, מחריש ומשתאה לדעת האמנם קרובים הימים שקיוונו לשמוח (במקום: שקונם ישמח) לדברים הוודאים

ההווים (במקום: הבאים), שיבת ציון ששבה מיאוש לדבר בלתי מסופק. ידעתי כי לא השבתי לשאלתך.

מגילוי זה מתברר קודם כל מעבר לכל ספק, בניגוד לדעת כל מי שהסתפק בדבר, שאכן הדברים יצאו מתחת ידו של החזו"א (אמנם לא הוכח עדיין סופית שהמקום המקורי של המשפט הזה היה בסוף האיגרת הנ"ל); שנית - הנוסח החדש הרבה יותר נח, והוא מחזק עוד יותר את הדברים שנאמרו בגליון הקודם: החזו"א יושב בוויילנא כשעיניו צופיות על הנעשה בארץ הקודש, ו'מחריש ומשתאה לדעת' האמנם הגיע הזמן לשמוח עקב האירועים החיוביים שקורים בארץ ובעניינה, שבעטיים נראה ששיבת ציון הולכת וקורמת עור וגידים. אמנם למעשה נראה שאת הספק הזה לא פתר לעצמו מרן החזו"א זצ"ל באופן סופי עד יומו האחרון.

יואל קטן

★ ★ ★

תיקון טעות

במדור 'נתקבלו במערכת' בגליון הקודם סקרתי באריכות את ספרו של פרופ' אברהם מלמד 'רקחות וטבחות' העוסק במסורת הקדומה הכמעט-אוניברסלית על היות מקור כל החכמות בעם ישראל (עמ' 110-113). לאחר השבחים על ההיקף ועל התוכן של הספר ביקרתי אותו על כך שרבים בו אי-הדיוקים והטעויות, שחלקם הגדול נובעים, לדעתי, מייחסו הלא-מספיק-רציני של המחבר לספרות התורנית הקדומה, והבאתי לכך כמה וכמה דוגמאות. אמנם היפנו את תשומת לבי שבמקום אחד הטעות היא שלי: טענתי (עמ' 112) שפרופ' מלמד טעה בהבנת דברי ר' עזריה מן האדומים בספרו 'מאור עיניים' בענין קיום שני 'שמעון הצדיק', ושלא עלה על דעתו של ר' עזריה שמי שפגש את אריסטו היה 'שמעון הצדיק' אחר - אך הדברים מפורשים בהמשך דברי ר' עזריה ב'אמרי בינה' פרק כב (עמ' 248 במהדורת וילנא תרכ"ז): 'ותירוץ זה לדעתי, כי תרי שמעון הצדיק הווי... זכרו שמעון הצדיק אחר שהיה בזמנו' וכו'. כך שבפרט זה הטעות היתה שלי.

יואל קטן